

نگاهی به انجمن روابط فرهنگی ایران و اتحاد جماهیر شوروی

امین آریان راد^۱

چکیده

در فضای ملت‌باز پس از ورود نیروهای متفکران به ایران و استعفای رضاشاه، انجمن روابط فرهنگی ایران و اتحاد جماهیر شوروی، با هدف توسعه روابط فرهنگی و ایجاد حسن تفاهم و دوستی دو ملت در تهران برپا شد و به مرور شعبه‌هایی در شهرهای بزرگ همچون تبریز، مشهد، گرگان و اصفهان تأسیس کرد. این انجمن در سال‌های ۱۳۳۲-۱۳۲۱ش. در قالب فعالیت‌های گوناگون، نقشی مهم در پیشبرد دیپلماسی فرهنگی شوروی در ایران داشت، اما پس از ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ش. فعالیت‌های آن مدتی دچار رکود شد و مجله نیز پس از یک سال از انتشار باز ایستاد. اگر چه انجمن پس از چند سال دوباره فعالیت‌های خود را از سر گرفت، اما هیچ‌گاه رونق گذشته را بازیافت. تاکنون پژوهشی مستقل در باره انجمن روابط فرهنگی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی صورت نگرفته است. در این پژوهش کوشش شده است تا با روش کتابخانه‌ای و اسنادی و گردآوری داده‌ها و با روش تاریخی جریان تأسیس و فعالیت انجمن توصیف و تحلیل شود و به رویدادهایی که به افول آن انجامید، پردازد.

واژگان کلیدی:

ایران، اتحاد جماهیر شوروی، انجمن روابط فرهنگی ایران و شوروی

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۱۰/۱۲ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۱/۲۹

^۱. دانشجوی دکتری تاریخ انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

مقدمه

در شهریور ۱۳۲۰ ش. قوای متفقین وارد ایران شدند و در پی آن رضاشاه استعفاء داد و حکومت را به محمدرضا شاه واگذار کرد. قوای متفقین ضمن گسترش نفوذ دراز مدت خود، انجمن‌هایی تحت عنوان انجمن روابط فرهنگی تأسیس کردند. آمریکایی‌ها، گرچه در سال ۱۳۰۴ ش. انجمن روابط فرهنگی ایران و آمریکا را تأسیس کرده بودند، اما فعالیت‌های آن‌ها پس از مدت‌ها وقفه، در اواخر ۱۳۲۱ ش. فعالیت خود را از سر گرفتند. انگلیسی‌ها نیز در تیر ۱۳۲۲ ش. به طور رسمی انجمن فرهنگی ایران و انگلیس را افتتاح کردند، هر چند که پیش‌تر نیز به طور غیررسمی فعالیت‌هایی داشتند. در چنین شرایطی، اتحاد جماهیر شوروی نیز که همسایه ایران و دارای بیش از ۲۵۰۰ کیلومتر مرز مشترک و مشترکات فرهنگی و تاریخی بسیار با ایران بود، وارد میدان رقابت فرهنگی شد و برای پیشبرد دیپلماسی فرهنگی خود، شعبه‌ای از انجمن روابط فرهنگی اتحاد جماهیر شوروی با کشورهای خارجی (وکس)^۱ را در تهران افتتاح کرد. جریانی که در ادامه از آن سخن گفته خواهد شد، سرانجام به تأسیس انجمن روابط فرهنگی ایران با اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی انجامید.

انجمن روابط فرهنگی ایران با اتحاد جماهیر شوروی طی سال‌های ۱۳۳۲-۱۳۳۱ ش. نقش مهم در پیشبرد دیپلماسی فرهنگی شوروی در ایران داشت. توجه ویژه انجمن روابط فرهنگی اتحاد جماهیر شوروی با کشورهای خارجی (وکس) به انجمن و کمک‌های بسیار به آن مؤید این نظر است. این انجمن در طول یک دهه، در زمینه‌های مختلفی مانند برگزاری نشست‌های سخنرانی، پخش فیلم، شب‌نشینی، کلاس زبان روسی، مسابقات ورزشی و اعزام فرهیختگان ایرانی به شوروی فعال بود و مجله‌ای به نام پیام نو منتشر ساخت.

^۱. Society for cultural relations with foreign countries (VOKS)

پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ش. و سقوط دولت دکتر محمد مصدق، با وجود بهبود روابط دو دولت، دیپلماسی فرهنگی شوروی در ایران رو به افول نهاد، فعالیت‌های انجمن برای مدتی دچار رکود شد و نقش خود را در پیشبرد دیپلماسی فرهنگی شوروی از دست داد. اگر چه انجمن پس از چند سال دوباره فعالیت‌های خود را از سر گرفت، اما هیچگاه رونق گذشته را بازیافت؛ حال آنکه گسترش بیش از پیش روابط ایران با آمریکا و سایر دولت‌های غربی با دیپلماسی فرهنگی همراه بود. پرسش این است که چه عواملی زمینه‌های افول انجمن روابط فرهنگی ایران با اتحاد جماهیر شوروی شعبه تهران را فراهم آورد؟ مدعای این پژوهش آن است که تحول در مناسبات ایران و شوروی، تحولات حزب توده و ارتباط آن با انجمن روابط فرهنگی ایران با اتحاد جماهیر شوروی شعبه تهران، مخالفت نمایندگان مجلس شورای ملی با فعالیت‌های انجمن و مشکلات مالی، زمینه افول آن را فراهم کرد.

راه‌اندازی انجمن

در هفتم آوریل ۱۹۲۵م. پس از پیروزی انقلاب در شوروی و استقرار حکومت، تشکیلاتی موسوم به انجمن روابط فرهنگی اتحاد جماهیر شوروی با کشورهای خارجی (وکس) برای تعاملات فرهنگی یا در واقع تبلیغ افکار انقلابی شکل گرفت و در کشورهای مختلف شعبه‌هایی تأسیس کرد (پیام‌نو، اسفند ۱۳۲۶: ۶۴-۶۳). شعبه‌ای از این انجمن نیز در ایران راه‌اندازی شد، اما فعالیت چندانی نداشت (اطلاعات، ۱۳۲۱: ۴). در نیمه دوم سال ۱۳۲۰ش. اندیشه تأسیس انجمنی که عهده‌دار برقراری و توسعه روابط فرهنگی میان ایران و اتحاد جماهیر شوروی باشد، قوت گرفت. در آغاز، مشکلات ناشی از جنگ مانع کار شد، اما اندکی بعد در ۲۴ خرداد ۱۳۲۱ش. بر اساس پیشنهاد سعید نفیسی به دولت، فرهنگستان ایران به موجب اساسنامه‌ای که در ۱۲ بهمن ۱۳۲۱ش. به تصویب وزارت فرهنگ رسیده بود، انجمنی از اعضای خود به نام انجمن

روابط فرهنگی بین‌المللی تشکیل داد.^۱ این انجمن نیز در نخستین روزهای کاری خویش تصمیم گرفت چهار شعبه مجزا برای برقراری روابط فرهنگی با اتحاد جماهیر شوروی، انگلستان، آمریکا و کشورهای عربی، هندوستان و افغانستان تشکیل دهد. اساسنامه شعبه روابط فرهنگی ایران و شوروی در ۱۶ اسفند همان سال به تصویب رسید، اما از آنجا که این شعبه نمی‌توانست از عهده کاری به این گستردگی برآید، علی‌سپهیلی نخست وزیر وقت، محمد ساعد وزیر امور خارجه وقت، حمید سیاح، ناصر اعتمادی و سعید نفیسی به فکر راه‌اندازی انجمنی مستقل افتادند. در ۸ آبان ۱۳۲۲ ش. بیست و دو نفر از هواخواهان این کار^۲، همراه ماکسیموف کاردار سفارت شوروی و

۱. ن.ک.: نامه فرهنگستان (قدیم)، ۱۳۲۲: ۴.

۲. پروفیسور محسن ابراهیمی، ناصر اعتمادی، علی اصغر حکمت، حسین دلپاک، دکتر غلامعلی رعدی آذرخی، ابراهیم زند، محمد ساعد، حسین سمیعی، علی سپهیلی، حمید سیاح، سرلشگر اسماعیل شقایب، دکتر قاسم غنی، حسن فرزانه، سرتیپ حسین فرزانه، بدیع‌الزمان فروزان‌فر، محمد فهیمی، حسین گل‌گلاب، دکتر حسن لقمان ادهم، سعید نفیسی، غلامرضا نورزاد، محمدعلی همایون‌جاه، رشید یاسمی (نفیسی، ۱۳۲۳: ۵۸). در جلسه دوم هیأت مؤسسان در تاریخ ۱۶ بهمن ۱۳۲۲ افراد زیر نیز به عنوان اعضای مؤسس انتخاب شدند: مجید آهی، دکتر حمید آهی، ابوالحسن ابتهاج، ایرج اسکندری، ابوالقاسم اعتماسی، محمد امینی، نصرالله انتظام وزیری، محمدتقی ملک‌الشعرای بهار، مهندس اصغر پناهی، حسین پیرنظر، روح‌الله خالقی، ابراهیم خواجه نوری، حبیب‌الله دری، دکتر رضا رادمنش، ابراهیم نبیل سمیعی، مصطفی سمیعی، فاطمه سیاح، سرلشگر هادی شقایب، ابوالفضل صدری، رضا صفی‌نیا، حسین طاهرزاده، اسماعیل فرید پاک، مهندس غلامعلی فریور، خلیل فهیمی، سرتیپ محمدحسین فیروز، دکتر فریدون کشاورز، کریم مبصر روشنی، اسماعیل مجدی، حسین منشور، مجید موقر، عیسی مهام، تقی نبوی، علی نصر، حسین نفیسی، موسی نوری اسفندیاری، محسن وافی، صادق وثیقی، علینقی وزیری، سپهبد مرتضی یزدان‌پناه، دکتر مرتضی یزدی، اسدالله یمین اسفندیاری. در جلسه نهم اسفند نیز دوازده نفر زیر بر هیأت مؤسسان افزوده شدند: ابوالقاسم امینی، دکتر مهدی بهرامی، حسین خیرخواه، رضا رفیع، دکتر قاسم قاسم‌زاده، کاظم کاظم‌زاده، مهندس رضا گنج‌های، محمدتقی مصطفوی، سرلشگر حسن مقدم، فضل‌الله نبیل، سرلشگر احمد نخجوان و عبدالحسین نوشین. در جلسه چهارم تیر ۱۳۲۳، ۱۹ تن زیر بر اعضای مؤسس انجمن افزوده شدند: محمدصادق اتابیکی، دکتر منوچهر اقبال، دکتر علی امیر حکمت، دکتر رفیع امین، مهدی بیانی، ابراهیم پورداود، ایران دخت تیمورتاش، منوچهر تیموتاش، ابوالحسن ثقه‌الاسلامی، دکتر مصطفی حبیبی تویسرکانی، محمد حجازی، دکتر محمود حسایی، مهندس کریم طاهرزاده، بهزاد فکرت، نصرالله فلسفی، محمد گرگانی، عبدالحسین مسعود انصاری، دکتر یوسف میر، علی وکیلی. با این حساب شمار اعضای مؤسس به ۹۶ تن رسید (همان، ۵۹-۵۸). در شهریور ماه چهار تن دیگر شامل دکتر امیراعلم، دکتر جواد آشتیانی، دکتر محمد بهرامی و سرلشگر محمد نخجوان بر این جمع افزوده شدند، بدین ترتیب شمار اعضای مؤسس به صد نفر رسید (پیام‌نو، خرداد ۱۳۲۴: ۶۰؛ پیام نو، شهریور ۱۳۲۳: ۱۱۹).

دنیپرف و کمیسارف نمایندگان وکس در ایران در وزارت خارجه گرد آمدند و حمید سیاح، ناصر اعتمادی، غلامرضا نورزاد، حسن فرزانه، سعید نفیسی و نمایندگان وکس را مأمور تهیه اساسنامه کردند. در ۱۶ بهمن اساسنامه به اطلاع اعضاء رسید و گروه دیگری مأمور تجدید نظر در آن شد. به علاوه، در این جلسه علی سهیلی و میخائیلوف سفیرکبیر شوروی به ریاست افتخاری، محمد ساعد به ریاست هیأت مدیره، حمید سیاح به نیابت ریاست، سعید نفیسی به سمت منشی، صادق وثیقی به خزانه‌داری و این شخصیت‌ها به عضویت هیأت مدیره برگزیده شدند: دکتر فاطمه سیاح، سپهبد مرتضی یزدان‌پناه، ابراهیم زند، ناصر اعتمادی، ملک‌الشعراى بهار، غلامرضا نورزاد، دکتر مرتضی یزدی، دکتر حمید آهی، مهندس غلامرضا فریور و مهندس اصغر پناهی. در نهم اسفند جلسه دیگری تشکیل و اساسنامه تصویب شد و این انجمن با نام انجمن روابط فرهنگی ایران با اتحاد جماهیر شوروی آغاز به کار کرد (نفیسی، ۱۳۲۳: ۵۹-۵۸). انجمن در تاریخ ۲۶ اردیبهشت ۱۳۲۳ش. به شماره ۲۷ در دفتر ثبت شرکت‌ها و علائم تجارتي و اختراعات به ثبت رسید و طبق ماده ۵۸۴ قانون تجارت ایران دارای شخصیت حقوقی شد (آقازاده، ۱۳۸۳: ۲۹). انجمن از همان آغاز در محل خانه فرهنگ شوروی (وکس) تشکیل یافت و بیشتر فعالیت‌های آن با هماهنگی وکس انجام می‌شد (لنزوسکی، ۲۵۳۶: ۲۲۵ و ۲۲۳).

تشکیلات و منابع مالی انجمن

بر مبنای ماده یکم اساسنامه انجمن، «منظور اصلی این انجمن هرگونه همکاری در میان ملت ایران و ملل اتحاد جماهیر شوروی در کلیه شئون علمی و فرهنگی و ادبی و درجه اول در زمینه علوم و هنرهای زیبا و ادبیات است که مقصود از آن توسعه روابط فرهنگی در میان ایران و اتحاد جماهیر شوروی و ایجاد حسن تفاهم بین محافل فرهنگی ایران و شوروی و تحکیم دوستی و مودت میان دو کشور باشد» (پیام نو، امرداد ۱۳۲۳: ۴). بر مبنای ماده هشتم، هیأت مدیره مرکب از رئیس، نایب رئیس، منشی، خزانه‌دار و ده نفر اعضای مشاور در مهرماه هر سال از طریق مجمع عمومی انتخاب می‌شدند. بر

مبنای ماده هفتم محدودیتی برای شمار اعضای عادی پیش‌بینی نشده بود (همان، ۶۳). در نتیجه، کسانی که «منافع و اغراض شخصی‌شان را در دوستی و همکاری با روس‌ها می‌دانستند در این انجمن گرد آمدند» (علوی، ۱۳۷۷: ۲۶۱)^۱.

^۱ از فهرست‌هایی که گاه از اعضای عادی منتشر می‌شد؛ می‌دانیم که این افراد عضویت عادی آن را پذیرفته بودند: فروغ حکمت، شمس‌الملوک مصاحب، دکتر مهدی آذر، حکمت آل‌آقا، احمد بهمنش، حسین آموزگار، دکتر سلام جاوید، دکتر محمدعلی حکمت، خلیل راور، دکتر حسن صفوی، غلامحسین طلایی، محمد عرفان، مارکار قراکیان، غلامحسین مصاحب، محمود مصاحب، محمد میرفخرایی، دکتر محمود نجم‌آبادی، احسان‌الله یارشاطر، حبیب یغمایی (نفسی، ۱۳۲۳: ۶۲)، اختر کیانوری (کامبخش)، دکتر تقی بهرامی، سرکیس جان‌بازیان، عباس شاهنده، دکتر حسن شهید نورائی، اسماعیل صابری، علی کریمی، رحیم نامور (پیام‌نو، شهریور ۱۳۲۳: ۱۱۹)، آپامیل‌باسیا اسکندر ووا، و.ب. روزنبوم، الیزابت عیسی بیک، مریم فیروز، دکتر خدیجه کشاورزی، پدram کمالی، دکتر لیلی مرتضوی، رضا آذرخشی، اسدالله آقازاده، جلال آل‌احمد، مصطفی آدیش‌نیا، فریدون ابراهیمی، احمد احتشامی، دکتر معین احمدزاده، عزیزالله افشار، محمدعلی افراشته، جلال افشار، جهانگیر افکاری، نورالدین الموتی، محمد امیر اصلانی، اسماعیل انصاری، منصور باقری، عباس بنی‌صدر، پرویز بهبودی، امیر بیرجندی، دکتر پرتو، محمد پروین‌گنابادی، دکتر جعفر پزشک، جعفر پیشه‌وری، محمود تاهباززاده، کریم تدریس، دکتر ولادیمیر ماتوینویچ ترکیا، تیگران ترهاکوپیان، یعقوب توماسف، فیروز تهرانچی، محمدعلی جواهری، دکتر حسین جودت، عباس جهانسوز، دکتر نصرت‌الله جهانشاهلو، محسن حداد، علی‌رضا حکمت، علینقی حکیمی، حسن خاشع، دکتر خاوری، محمدعلی خلعتبری، عباس دادیار، احمد داراب، پرویز داریوش، حبیب دانش، ویلیام دانیل، محب‌علی دبیر سپهری، محمود دژکام، دکتر ابوالقاسم دیبا، هوشنگ رادپور، محمدحسن رزاقی خمسی، حمید رضوی، علی‌اکبر روح‌الامین، ابوطالب روحی، رضا روستا، محمد زاوش، دکتر اسدالله زاهدی، اسماعیل زنجانی، عماد سالک، ابوالفتح سامی، حسنعلی سپاهی، حشمت‌الله سپهری، میرحسین سرشار، کریم رضوی طالقانی، سلیمان سهرابی، علی‌رضا شفایی، حسن شقاقی، محمدعلی شמידه، عباس شوقی، فیروز شهاب‌پور، حسن شیبانی، بهمن شیدانی، محمدتقی صالحی، حسن صفاری، محمود صفوی، احمد ضیاء، دکتر رحیم عابدی، احمد آشورپور، دکتر عباس عباسیان، دکتر عنایت‌الله عباسیان میلانی، محمد عبدالله گرجی، ابونصر عضد، دکتر احمد عقیلی، بزرگ علوی، علی‌علوی، دکتر غلامرضا عمیدزاده، شمیران عیسی بیک، فتح‌الدین فتاحی، رضا فخرایی، عزت‌الله فرجی شادان، محمدعلی فرخ، دکتر غلامحسین فروتن، زین‌العابدین فروزش، فریدون فروردین، ژرژ فرهاد، عبدالله فریار، احمد قاسمی، ابراهیم قایمی تهرانی، محمد قراگزلو، اسماعیل قرباغی، ابوالقاسم قربانی، سید حسن قرشیان، دکتر عباس قریب، مهدی قریب، غلامحسین قریب گرگانی، ابوالقاسم قندهاریان، یزدان‌بخش قهرمان، زین‌العابدین قیامی، پروفیسور سلیمان کاظمی، علی‌اکبر کاوه، علی کباری، جمشید کشاورز، کریم کشاورز، نورالدین کیانوری، دکتر مصطفی گرامی، علی-اصغر گرمسیری، آرام گوالوویچ، آندره میخائیل گوالوویچ، ابوالفضل لسانی، جواد محمد امینی، ابوالفضل مرعشی، دکتر یوسف مشکلی، محمد مشیری، رضا مصطفوی، مصیب مفرح آذری، ابوالحسن مقتدری مژده‌ی، دکتر مهدی ملک‌زاده، خلیل ملکی، احمد موسوی، حسن موقتی، ناصر مؤیدپرداز، علینقی میراسکندری، حسین میرمیرانی، جمال میری، ابراهیم ناجی، آرداشس نازاریان، ابوالفضل ناصحی، محمد نظری، احمد نعمت‌اللهی، عبدالله نوایی،

برای تأکید بر ایرانی بودن انجمن، بر مبنای ماده نهم، نخست وزیر وقت ایران ریاست افتخاری دائم را بر عهده داشت. به علاوه، برای مراقبت بر نفوذ و تأثیر نمایندگان شوروی، بنابر ماده نهم، سفیر کبیر شوروی نیز ریاست افتخاری را بر عهده داشت و بر مبنای ماده دهم، نماینده وکس در ایران عضو دائم هیأت مدیره بود (پیام نو، امرداد ۱۳۲۳: ۴). بنابراین در ۱۶ بهمن ۱۳۲۲ ش. علی سهیلی و میخائیلوف سفیر کبیر شوروی به ریاست افتخاری انتخاب شدند (نفیسی، ۵۸).

در ۱۶ بهمن ۱۳۲۲ ش. محمد ساعد به ریاست هیأت مدیره، حمید سیاح به نیابت ریاست، سعید نفیسی به سمت منشی، صادق وثیقی به خزانه‌داری و دکتر فاطمه سیاح، سپهبد مرتضی یزدان‌پناه، ابراهیم زند، ناصر اعتمادی، ملک‌الشعرای بهار، غلامرضا نورزاد، دکتر مرتضی یزدی، دکتر حمید آهی، مهندس غلامرضا فریور و مهندس اصغر پناهی به عضویت هیأت مدیره برگزیده شدند (همان، ۵۹-۵۸). سپس در جلسه عمومی ۲۶ بهمن ۱۳۲۳ ش. بر اساس رأی ۵۸ تن از حاضران، هیأت مدیره جدید انتخاب شد: علی سهیلی (ریاست)، تیمسار سرلشگر امان‌الله جهانبانی و عبدالحسین مسعود انصاری (نیابت ریاست)، سعید نفیسی (منشی کل)، ابراهیم نبیل سمیعی (خزانه‌داری) و دکتر فاطمه سیاح، دکتر قاسم غنی، دکتر مرتضی یزدی، محمد پروین گنابادی و حسین گل‌گلاب به عضویت هیأت مدیره رسیدند (پیام‌نو، خرداد ۱۳۲۳: ۶۲). بعدها مریم فیروز، جیبب‌اله ذری و کریم کشاورز جایگزین علی سهیلی، مسعود انصاری و دکتر غنی شدند که به سبب مسافرت نمی‌توانستند در جلسات انجمن شرکت کنند. از آن سوی، حسین گل‌گلاب نیز به این دلیل که در جلسات انجمن شرکت نمی‌کرد، در جلسه ۲۹ دی ۱۳۲۴ ش. مستعفی شناخته شد (ضمیمه پیام‌نو، اردیبهشت ۱۳۲۵: ۱۰). در جلسه ۵

حسین نویسی، علی‌نقی نیک‌نفس، منوچهر وارسته، علی‌اشرف والی، ابوالفتح وثوق زمانی، مهدی وحدت، امین وزیرزاده، دکتر کاظم وزیری، مصیب وکیل‌زاده، مهدی هاشمی نجفی، هادی هدایتی، دکتر غلامرضا هشت‌رودیان، مسعود همایونی، ابوالفضل یزدانی، گابریل یوسیپ (پیام‌نو، خرداد ۱۳۲۴: ۶۲-۶۳). همان‌گونه که مشاهده می‌شود بسیاری از این افراد عضو حزب توده بودند. از شمار اعضای انجمن اطلاع دقیق در دست نیست، تنها می‌دانیم که در اردیبهشت ۱۳۲۵ شمار آنان به ۷۰۴ نفر رسید (ضمیمه پیام‌نو، اردیبهشت ۱۳۲۵: ۱۲).

اردیبهشت ۱۳۲۵ ش. صادق صادق مستشار الدوله (ریاست)، حبیب‌الله دری و کریم کشاورز (نیابت ریاست)، دکتر مرتضی یزدی، دکتر غلامحسین فروتن، دکتر اختر کامبخش، محمد پروین گنابادی، بزرگ علوی، مریم فیروز، ابراهیم نبیل سمیعی به عنوان هیأت مدیره و دکتر رادمنش، کیانوری و یزدان‌بخش قهرمان به عنوان هیأت بازرسی برگزیده شدند (همان، ۲۰).

پس از تصویب اساسنامه، هیأت مؤسسان تشکیل کمیسیون‌های شش‌گانه "ادبیات و نشریات"، "پزشکی و بهداشت"، "موسیقی و تئاتر و سینما"، "ورزش و جهانگردی" و "هنرهای زیبا و باستان‌شناسی" را تصویب کرد و هر کدام از اعضاء به یکی از این کمیسیون‌ها پیوستند. بدین ترتیب شعبه مرکزی در تهران کار خود را آغاز کرد. بعدها در جلسه عمومی ۲۶ اسفند ۱۳۲۳ ش. چهار کمیسیون جدید شامل فنی، اقتصاد و کشاورزی، قضایی و انتشارات تشکیل شد (پیام‌نو، خرداد ۱۳۲۴: ۶۳). در سال ۱۳۲۵ ش. نیز سه کمیسیون شطرنج، زنان و آموزش و پرورش نیز بر کمیسیون‌ها افزوده شد تا شمار کمیسیون‌ها به ۱۳ برسد (ضمیمه پیام‌نو، اردیبهشت ۱۳۲۵: ۱۱).

بر اساس ماده سوم، انجمن می‌توانست «در هر موقع که وسایل کار آماده شود، شعبی در شهرهای دیگر ایران تأسیس کند» (پیام‌نو، مرداد ۱۳۲۳: ۴). بر همین اساس شعبه‌های مشهد، تبریز، بابل، رشت، بندر پهلوی (بندر انزلی)، رضاییه (ارومیه)، قزوین، اردبیل، مراغه، خوی، سمنان، لاهیجان، رودسر، ساری، سفارود، پونل سفارود، بندر شاه، زنجان، آستارا، شاهرود، سبزوار، کرمانشاه، اراک، گرگان، کرج، اصفهان، قوچان، نیشابور، بجنورد، سبزوار، تربت حیدریه، کاشمر، شیراز، گنبد کاووس، ماکو، سلماس، اشنو، مهاباد، مرند، میانه، میان دوآب و جلغا تشکیل شد (پیام‌نو، خرداد ۱۳۲۴: ۶۱). این شعبه‌ها بنا بر تصمیم هیأت مؤسس، کمیسیون‌هایی تشکیل دادند و فعالیت‌های خود را آغاز کردند. در اردیبهشت ۱۳۲۵ ش. گزارش شد که «وضعیت شعب شهرستان‌ها به استثنای شعبه تبریز که فعالیت آن از هر جهت قابل تقدیر می‌باشد، به طوری که باید و شاید رضایت‌بخش نبوده است. شعب مزبور که در ۳۴ شهر دایر بود، در بدو تشکیل با

حرارت و جدیت قابل تمجیدی شروع به کار نمود و در پاره‌ای از نقاط مثلا در مشهد به انجام کارهای مفید و مهمی نائل گردید. ولی رفته‌رفته از آن حرارت اولیه کاسته شده و در اغلب نقاط جز اسمی از آن باقی نمانده است. این وضعیت البته تا اندازه‌ای معلول مشکلات مالی و نداشتن وسایل کار و انتخاب اشخاصی که چندان علاقه به پیشرفت امور انجمن نداشتند، بوده است. با این حال، علاوه بر علل نامبرده یک موضوع دیگری نیز تأثیر کلی در کاهش فعالیت شعب انجمن داشت که باید در اینجا صادقانه به آن اعتراف نمود و آن عدم توجه کامل از طرف انجمن مرکزی نسبت به جریان امور و حوائج شعب خود در شهرستان‌ها بوده است» (ضمیمه پیام‌نو، اردیبهشت ۱۳۲۵: ۱۳). بعدها در اصلاحاتی در اساسنامه انجمن، در اردیبهشت ۱۳۲۵ ش. ماده نهم و دهم حذف شد (سازمان ملی اسناد، سند شماره ۲۹۲۰۰۵۴۱۰، ۱۷).

اهداف و فعالیت‌های انجمن

اهداف انجمن، بر مبنای ماده دوم اساسنامه، ۱۸ مورد به شرح زیر بود:

۱. آشنایی ملت ایران با فرهنگ ملل اتحاد جماهیر شوروی و آشنایی ملل اتحاد جماهیر شوروی با فرهنگ ایران و معرفی پیشرفت‌های هر دو کشور در ادبیات و هنرهای زیبا و علوم.
۲. ترجمه و انتشار آثار علمی و ادبی قدیم و جدید شوروی به زبان فارسی و ترجمه و انتشار ادبیات ایران به زبان‌های ملل اتحاد جماهیر شوروی.
۳. طبع و نشر روزنامه و مجله از طرف انجمن برای تأمین مقاصد و مسائل مربوط به روابط فرهنگی.
۴. تشکیل مجالس نمایش برای آشنایی کامل با صنایع تئاتری دو کشور از قبیل اپرا و درام و غیره و تشکیل دسته‌های سایر هنرپیشگان و ترتیب شب‌نشینی‌ها و مجالس موسیقی به وسیله هنرمندان دو کشور.
۵. تهیه و نمایش فیلم‌های سینما.

۶. تشکیل مسابقه‌های ورزشی و زورآزمایی و المپیادها و سفرهای ورزشکاران چه در ایران و چه در اتحاد جماهیر شوروی.
۷. تأسیس کتابخانه و قرائت‌خانه‌ها در دو کشور برای پیشرفت منظور انجمن.
۸. مبادله کتب و تألیفات به زبان‌های دو کشور برای پیشرفت مقاصد که در این اساسنامه ذکر شده.
۹. تشکیل دسته‌های جهانگردی و سیاحت در دو کشور برای آشنا کردن دانشمندان و دانشجویان و هنرمندان ایرانی با مؤسسات فرهنگی اتحاد جماهیر شوروی.
۱۰. ایجاد و استقرار روابط دائمی در میان محافل و مجامع فرهنگی و دانشکده‌ها و دانشگاه‌ها و مؤسسات فرهنگی دو کشور.
۱۱. تأسیس مجمع و انجمن‌های فنی برای مطالعه در مسائل علمی و هنرهای زیبا، چه در ایران و چه در اتحاد جماهیر شوروی.
۱۲. تهیه سخنرانی‌ها و گفتارها به وسیله رادیو در باره هنرهای زیبا و علوم و ادبیات به زبان‌های هر دو کشور و شرکت هنرپیشگان و موسیقی‌دانان در انتشارات رادیو برای تعمیم هنرهای زیبای ایرانی و شوروی.
۱۳. تهیه وسایل همکاری در میان دانشمندان و مؤسسات باستان‌شناسی دو کشور برای شناسایی فرهنگ باستانی ایران و ممالک شوروی.
۱۴. تشکیل نمایشگاه‌های هنرهای زیبا و آثار علمی و ادبی ایران و اتحاد جماهیر شوروی.
۱۵. تهیه وسایل همکاری در مسائل علمی و ادبی و صنعتی در میان دانشمندان و هنرمندان برای توسعه علوم و هنرهای زیبای ایران و شوروی.
۱۶. راهنمایی و مساعدت نسبت به دانشجویان و هنرجویانی که برای تکمیل معلومات خود از ایران به خاک اتحاد جماهیر شوروی یا از کشورهای شوروی به ایران سفر می‌کنند.
۱۷. تأسیس کلاس‌های مخصوص برای بسط و توسعه زبان‌های ملل اتحاد جماهیر شوروی در ایران و زبان فارسی در اتحاد جماهیر شوروی.

۱۸. تأسیس دفتر اطلاعات برای تأمین مقاصدی که در مواد این اساسنامه منظور شده است و به مسئولیت هیأت مدیره اداره خواهد شد» (پیام نو، مرداد ۱۳۲۳: ۴).
با توجه به اهداف تعیین شده، انجمن به فعالیت‌هایی از این دست پرداخت: مجالس سخنرانی، یادبود و جشن، ترجمه و انتشار کتاب، تهیه و چاپ مجله پیام‌نو، برگزاری کنسرت و شب‌نشینی، تهیه و نمایش فیلم‌های سینمایی، برگزاری مسابقه‌های ورزشی، فرستادن هیأت‌های علمی و فرهنگی به شوروی، برگزاری کنگره‌ها و کنفرانس‌ها، برگزاری نمایشگاه‌های هنری و علمی، برگزاری کلاس‌های آموزشی آواز، بهداشت همگانی و زبان روسی، تهیه برنامه برای پخش در رادیو تهران و تأسیس کتابخانه و قرائتخانه‌ها.

زمینه‌های افول انجمن

انجمن روابط فرهنگی ایران و اتحاد جماهیر شوروی با وجود فعالیت‌های بی‌شمار یاد شده، پس از نزدیک به یک دهه دچار افول گردید. عوامل بسیاری زمینه‌ساز افول بوده است، از آن جمله می‌توان به این عوامل اصلی اشاره کرد:

تحول در مناسبات ایران و شوروی

در این دوره از فعالیت انجمن، تحولاتی در روابط ایران و شوروی روی داد که بر فعالیت انجمن تأثیر نهاد. بروز بحران آذربایجان و کردستان پس از پایان جنگ جهانی، بر روابط ایران و شوروی که تا این سال‌ها دست کم خصمانه نبود، تأثیر منفی داشت و موجب خروج برخی از اعضای انجمن شد، که تا آن زمان دیدگاه مثبت نسبت به شوروی و سیاست آن در ایران داشتند. موضوع واگذاری امتیاز نفت شمال نیز چنین تأثیری بر جای نهاد؛ به ویژه که انجمن در ۱۴ بهمن ۱۳۲۶ ش.، احمد قوام نخست‌وزیر مستعفی را از ریاست افتخاری انجمن برکنار کرد، طبق ماده یکم اساسنامه، که روابط فرهنگی را برای تحصیل یک نتیجه عالی نهایی یعنی «تحکیم مبانی دوستی بین دولتین» لازم دانسته و

ماده چهارم که به هیئت مدیره حق می‌داد اگر «عمل یکی از اعضاء را مخالف با مقررات اساسنامه و منظور انجمن تشخیص دهد» می‌تواند او را از عضویت انجمن اخراج کند (پیام- نو، فروردین ۱۳۲۷: ۱۱۸). روشن است که این تصمیم، به سبب شکست قوام در جلب رضایت نمایندگان مجلس برای واگذاری امتیاز نفت به شوروی (اعلامیه قوام- سادچیکف تیر ۱۳۳۵ش.) روی داد. البته طبق آیین‌نامه، ریاست افتخاری نخست وزیر با تغییر وی خود به خود لغو و به فرد جدید واگذار می‌شد، اما خشم اعضای انجمن از رفتار قوام آن اندازه بود که به طور استثناء جلسه‌ای تشکیل دادند و وی را برکنار کردند. این رویداد نشان داد که انجمن بیش از آن که نهادی برای تعمیق دوستی و گسترش روابط فرهنگی طرفین باشد، در جهت پیشبرد منافع سیاسی شوروی در حال فعالیت است.

تداوم بحران در روابط ایران و شوروی در زمان نخست وزیری عبدالحسین هژیر نیز، موجب شد تا در تیر ۱۳۲۷ش./ ژوئیه ۱۹۴۸م. مدرسه روس‌ها و انجمن روابط فرهنگی ایران و شوروی در تهران به طور موقت تعطیل شوند (ذوقی، ۱۳۶۷: ۳۵۰؛ ازغندی، ۱۳۷۶: ۱۵۸).

تحركات حزب توده و ارتباط آن با انجمن

بسیاری از اعضای انجمن عضو حزب توده بودند، مانند بزرگ علوی، عبدالحسین نوشین و جلال آل احمد، یا شیفته اندیشه چپ در ایران، مانند ملک‌الشعرای بهار و تا اندازه‌ای صادق هدایت. آنها معمولاً از موقعیت برگزاری کلاس‌های آموزشی بهداشت عمومی در انجمن برای گردهمایی و ایراد بحث‌های سیاسی استفاده می‌کردند. در گزارش‌های شهربانی در این زمینه به موارد قابل توجهی اشاره شده است (گزارش‌های محرمانه شهربانی، ۱۳۷۱: ۳۶۶، ۳۶۴، ۳۱۴/۱). موضوعات برخی سخنرانی‌ها مانند ماتریالیسم (گزارش‌های محرمانه شهربانی، ۱۳۷۱: ۲۱۵ / ۲)^۱ و «زندگی دهقانی و اصول

^۱. در گزارش فعالیت‌های انجمن که در مجله پیام‌نو بازتاب یافته، اشاره‌ای به برگزاری چنین نشستی دیده نمی‌شود.

زراعت‌های جدید» (همان، ۱۸۹)^۱ نیز با تبلیغات حزب توده نزدیکی خاصی داشت و اعضاء از این جلسات برای آگاهی بیشتر و به کارگیری در تبلیغات حزبی بهره می‌گرفتند.

حضور اعضای حزب توده در انجمن اگر چه به انجام فعالیت‌های آن یاری رساند، اما مسائلی نیز در پی آورد. بحران آذربایجان و ترور نافرجام شاه در ۱۵ بهمن ۱۳۲۷ ش. و نقش حزب توده در آن، موجب شد که این حزب غیرقانونی اعلام شود و رهبران دستگیر یا فراری شوند (بهرروز، ۱۳۸۸: ۳۸-۳۷). بدین ترتیب، انجمن بخش مهمی از نیروهایش همچون عبدالصمد کامبخش، ایرج اسکندری، رضا روستا (زیبائی، ۳۵۲)، مریم فیروز (فیروز، ۱۳۸۷: ۷۶-۷۴)، نورالدین کیانوری، دکتر مرتضی یزدی، دکتر رضا رادمنش، دکتر فریدون کشاورز، دکتر محمد بهرامی، دکتر غلامحسین فروتن، احسان طبری، دکتر حسین جودت، احمد قاسمی، اختر کیانوری (کامبخش)، عبدالحسین نوشین، مهندس علی علوی (زیبائی، ۱۳۴۳: ۴۵۶-۴۵۵) و محمدتقی ابن‌سجاد (گزارش‌های محرمانه شهربانی، ۳۱۹ / ۲) که عضو این حزب بودند را از دست داد. پس از سقوط دولت دکتر مصدق در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش. حزب توده سخت سرکوب شد (بهرروز، ۴۸-۴۷) و افرادی همچون کریم کشاورز نیز که از اعضای فعال انجمن بودند دستگیر و تبعید شدند (گزارش‌های محرمانه شهربانی، ۲۲۰ / ۲). علاوه بر این، انجمن با مرگ صادق هدایت در فروردین ۱۳۳۰ ش.، ملک‌الشعراى بهار در ۲ اردیبهشت ۱۳۳۰ ش. و صادق صادق در ۱۶ آذر ۱۳۳۱ ش. و خروج بزرگ علوی از ایران در فروردین ۱۳۳۲ ش. بخش مهمی از نیروهایش را از دست داد.

^۱. در گزارش شهربانی تاریخ جلسه مورد نظر ۱۳۲۷/۴/۱ قید شده، اما با بررسی مجله پیام‌نو، تیر ۱۳۲۷، ۱۰۱ در بخش گزارش انجمن تنها به برگزاری یک جلسه در این روز اشاره دیده می‌شود. شرح خبر مربوط به این جلسه چنین است: «روز اول تیر نیز آقای دهقان عضو فعال کمیسیون کشاورزی انجمن در باره "اهمیت ایستگاه‌های ماشینی فلاحتی در کشاورزی شوروی" سخنرانی سودمندی ایراد کردند».

مخالفت نمایندگان مجلس با فعالیت انجمن

تحول در مناسبات ایران و شوروی و تحرکات حزب توده با استفاده از فضای انجمن، موجب مخالفت شدید نمایندگان مجلس با تداوم فعالیت انجمن گردید. در ششم تیر ۱۳۲۷ ش. ابوالمکارم معتمد دماوندی نماینده مجلس شورای ملی، در نطقی به انجمن‌های روابط فرهنگی حمله کرد: «موضوع دیگری که در امور سیاست کشور مداخله دارد داستان انجمن‌های روابط فرهنگی است (دهقان - باید تماشای بسته شود، مرکز جاسوسی شده است) روزی که به ناحق دولت‌های متجاوز، متفقین خاک ما را اشغال کردند ما که سر جنگ با کسی نداشتیم وقتی که دیدند میهن پرستان حقیقی ایران زیر بار تمایلات نامشروع آنها نمی‌روند آمدند فکری اندیشیدند و از خود یادگاری گذاشتند که آن داستان انجمن روابط فرهنگی بود. متعاقب آمدن ارتش متجاوز متفقین دیدیم که سر و کله نماینده انجمن روابط فرهنگی بریتانیای عظمی در جنوب پیدا شد [...] حریف شمالی هم ناچار بود از او در این امر پیروی بکند او هم که داخل این مرز شد متعاقب او نماینده وکس وارد شد [...] به عقیده من بزرگترین مرکز جاسوسی همین انجمن‌هاست (صحیح است) [...] من از دولت حاضر می‌خواهم که در تمام انجمن‌های فرهنگی را ببندد (صحیح است)»^۱. سپس احمد دهقان دیگر نماینده مجلس نیز در جلسه هشتم تیر گفت: «عرض سوم من مربوط به انجمن‌های روابط فرهنگی یعنی مراکز بزرگ جاسوسی بیگانگان در کشور ماست. در این مورد نماینده محترم آقای معتمد دماوندی بیانات کافی ایراد فرمودند و جای صحبت باقی نمانده به مطلب ایشان اضافه کنم که وزارت فرهنگ باید فکری هم برای دبستان‌هایی که از سازمان‌های مذهبی و سیاسی بیگانگان در ایران تأسیس شده است بنمایند. [...] زیان این دبستان‌ها کمتر از زیان انجمن‌های فرهنگی که جوانان ما را گمراه می‌سازند نیست و نظر آقای وزیر لایق فرهنگ را با این امر جلب می‌کنم که مدارس ابتدائی بیگانگان در این مملکت

۱. مذاکرات مجلس شورای ملی دوره پانزدهم، جلسه ۷۹، روز یکشنبه ۶ تیر ۱۳۲۷، روزنامه رسمی کشور شاهنشاهی ایران، س ۴، ش ۹۸۱، چهارشنبه ۹ تیر ۱۳۲۷: ۳۱۷۹.

از این سازمان‌های فرهنگی و انجمن‌های فرهنگی مضرت‌تر است»^۱. اگر چه مستشارالدوله در نامه سرگشاده‌ای به سردار فاخر حکمت رئیس مجلس به این حملات پاسخ داد (پیام‌نو، تیر ۱۳۲۷: ۱۰۳-۱۰۲).

این مخالفت‌ها به ویژه پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش. و سرکوب شدید حزب توده، گسترش بیشتری یافت. برای نمونه در جلسه پنجشنبه اول مهر ماه ۱۳۳۳ ش. مجلس شورای ملی، محمد عباسی در نطق پیش از دستور خود به انجمن روابط فرهنگی حمله کرد و آن را «مرکز فساد و توطئه» و «پایگاه جاسوسی» خواند که با هدف «تحریف و تبلیغ و تمجید کمونیزم» ایجاد شده و «زیان آور برای ما»ست. وی از شوروی خواست که در این انجمن و سایر مراکز فعال خود در ایران را ببندد: «مؤسسات مظنون خارجی که مرکز فساد و توطئه است باید بسته شود این مؤسسه و کس این بیمارستان شوروی این خانه‌های صلح (آتش افروزی) اگر نباشد چه می‌شود؟ (صحیح است). اگر ما با کمونیست‌های ماوآء قفقاز رابطه فرهنگی نداشته باشیم چه می‌شود؟ مگر در همین انجمن‌های روابط فرهنگی نیست که کتب و مجلات و رساله‌های کمونیستی طبع و نشر می‌شود، مگر در همین رسالات نیست که مردم ایران را به باد دشنام می‌گیرند، ولی از ترقیات عظیم ازبکستان ستایش می‌کنند؟ مگر ما در روسیه می‌توانیم مؤسسه فرهنگی دائر کنیم؟ مگر ما حق داریم در شهرهای قفقاز بیمارستان دائر کنیم؟ از آثار شوم این انجمن فرهنگی خانه و کس همانا تألیفات زیاد و کتب و رسالات بی‌شمار است که همه در ذکر فضائل ازبکستان و تاجیکستان و ارمنستان و غیره است در لفافه تبلیغات شوم و زهرآگین علیه مقدرات ملی ما می‌شود ... من از دولت جداً درخواست می‌کنم که بلا درنگ درب این مراکز فساد را ببندد و از سفارت شوروی تقاضا کند که مریضخانه خود را در خیابان نادری که مرکز و لانه جاسوسی است ببندد. اینگونه روابط فرهنگی یا بهداشتی که پایگاه جاسوسی و یک طرف آن فحش و ناسزا به

۱. مذاکرات مجلس شورای ملی دوره پانزدهم، جلسه ۸۰، روز سه‌شنبه ۸ تیرماه ۱۳۲۷، روزنامه رسمی کشور شاهنشاهی ایران، س ۴، ش ۹۸۴، یکشنبه ۱۳ تیر ۱۳۲۷: ۳۱۹۷.

ایران و ایرانی و طرف دیگرش تحریف و تبلیغ و تمجید کمونیزم باشد برای ما زیان آور است»^۱. این گونه مخالفت‌ها باعث امنیتی شدن فضا و جلوگیری از فعالیت‌های انجمن گردید. صادق صادق (مستشارالدوله) نیز که فردی صاحب نفوذ و وجه‌المله بود، در ۱۶ آذر ۱۳۳۱ ش. پس از هفت سال ریاست بر انجمن درگذشته بود (پیام‌نو، دی ۱۳۳۱: ۱۱۶؛ پیام‌نو، مهر ۱۳۳۲: ۱). بدین ترتیب، بسیاری از کوشندگان انجمن گرفتار شدند، یا از بیم، رفت و آمد خود را به انجمن قطع کردند (مقدم‌راد، ۱۳۵۷: ۷۳).

مشکلات مالی انجمن

عامل مؤثر دیگر در افول انجمن، مشکلات مالی بود. برای تأمین منابع مالی انجمن در ماده پانزدهم اساسنامه انجمن آمده بود: «اعضای مؤسس در سال ششصد ریال و اعضای عادی در سال سیصد ریال به عنوان حق عضویت باید بپردازند» (پیام‌نو، امرداد ۱۳۲۳: ۶۳). بعدها با مختصر اصلاحی در ماده دهم، حق عضویت کاهش یافت: «حق عضویت اعضاء در ماه بیست ریال است و در موقع قبول عضویت نیز مبلغ یکصد ریال فقط برای یک مرتبه به عنوان ورودی دریافت می‌گردد. دانشجویان از پرداخت حق ورودی معاف و حق عضویت آنان از قرار ماهی ده ریال می‌باشد» (ضمیمه پیام‌نو، اردیبهشت ۱۳۲۵: ۱۸). به علاوه، انجمن از راه نمایش فیلم، فروش کتاب و کمک‌های اعضاء درآمدهای دیگری نیز داشت (همان، ۱۳-۱۲). سفارت شوروی نیز به انجمن کمک مالی می‌کرد (علوی، ۲۶۱). به علاوه انجمن روابط فرهنگی اتحاد جماهیر شوروی با کشورهای خارجه (وکس) نیز به انجمن کمک می‌کرد (پیام‌نو، مهر ۱۳۲۵: ۵).

مخفی شدن اعضای حزب توده و قطع رابطه آنان و دیگر اعضای انجمن، که از هراس، رابطه خود را با انجمن قطع کرده بودند، انجمن را که بخش عمده درآمد خود را از دریافت حق عضویت، نمایش فیلم، فروش کتاب، اشتراک مجله و کمک‌های اعضاء به

۱. مذاکرات مجلس شورای ملی دوره هجدهم، جلسه ۴۴، روز پنج‌شنبه ۱ تیرماه ۱۳۳۳، روزنامه رسمی کشور شاهنشاهی ایران، س ۱۰، ش ۲۸۰۶، شنبه ۷ مهر ۱۳۳۳: ۴.

دست می‌آورد با مشکلات مالی رو به رو کرد. به همین سبب، شعبه‌های شهرستان‌ها، که فعالیت‌های‌شان جز شعبه تبریز و تا اندازه‌ای مشهد رضایت‌بخش نبود، پس از ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش. بسته شد (مقدم‌راد، ۷۳). بدین ترتیب فعالیت‌های انجمن مرکزی نیز علی‌رغم بهبود روابط دو کشور پس از کودتا (ازغندی، ۵۶-۲۵۵) به طور قابل توجهی کاهش یافت. انتشار پیام نو در دوره هفتم و پس از انتشار ششمین شماره در اسفند ۱۳۳۳ ش. متوقف شد.

نتیجه

انجمن روابط فرهنگی ایران با اتحاد جماهیر شوروی با هدف توسعه روابط فرهنگی و برقراری حسن تفاهم و دوستی دو ملت در تهران برپا شد و به مرور شعبه‌هایی را در شهرهای بزرگ همچون تبریز، مشهد، گرگان و اصفهان تأسیس کرد. انجمن - که با حزب توده ارتباط داشت و در کنار آن، ابزار پیشبرد دیپلماسی شوروی در ایران بود- توانست افراد سرشناس بسیاری را جذب کند. در طول سال‌های ۱۳۳۲-۱۳۳۱ ش. این انجمن نقشی مهم در پیشبرد دیپلماسی فرهنگی شوروی داشت و به فعالیت‌های مختلفی از این دست می‌پرداخت: برگزاری مجالس سخنرانی، یادبود و جشن، برگزاری کنسرت و شب‌نشینی، تهیه و نمایش فیلم‌های سینما، برگزاری مسابقه‌های ورزشی، اعزام هیأت‌هایی به شوروی، برگزاری کنگره‌ها و کنفرانس‌ها، برگزاری نمایشگاه‌های مختلف، برگزاری کلاس زبان روسی و انتشار مجله‌ای به نام پیام نو. از میان این فعالیت‌ها، برگزاری نخستین نمایشگاه هنرهای زیبای ایران و نیز نخستین کنگره نویسندگان و شاعران ایران، بی‌نظیر بود و در تاریخ ادبیات معاصر ایران، رویدادی منحصر به فرد تلقی می‌شد. به علاوه، انجمن کتابخانه و قرائت‌خانه‌ای نیز تشکیل داد و آثار بسیاری را نیز چاپ، یا از چاپ آنها حمایت کرد.

تحول در مناسبات ایران و شوروی در دوره مورد بررسی، وقوع بحران آذربایجان، مسأله واگذاری امتیاز نفت شمال به شوروی، تحرکات حزب توده و عضویت نیروهای

اصلی انجمن در حزب توده و ارتباط تنگاتنگ با آن پس از ترور نافرجام شاه در ۱۳۲۷ش. و ممنوعیت فعالیت حزب توده، انجمن را از نظر نیروی انسانی با مشکل و فعالیت‌های آن را کم‌رونق کرد. همین مسأله، پیش و به ویژه پس از کودتا، که با سرکوب شدید حزب توده همراه بود، موجب مخالفت نمایندگان مجلس شورای ملی با انجمن‌های روابط فرهنگی به طور کل و انجمن روابط فرهنگی ایران و شوروی به طور خاص گردید. مخفی شدن اعضای حزب توده و قطع رابطه آنان و دیگر اعضاء، انجمن را که بخش عمده‌ای از درآمد خود را از دریافت حق عضویت و اشتراک مجله به دست می‌آورد، با مشکلات مالی روبه رو کرد. از این روی پس از ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ش. فعالیت‌های انجمن نخست برای مدتی دچار رکود شد و مجله پیام‌نو نیز پس از یک سال از انتشار باز ایستاد و انجمن هیچ‌گاه رونق گذشته را بازیافت.

منابع و مأخذ

اسناد

سازمان ملی اسناد، ۱ آ ب ۲ ن ۳۴۹، سند شماره ۲۹۲۰۰۵۴۱۰، بدون تاریخ.

کتاب‌ها

- آقازاده، حسین، ۱۳۸۳، فرهنگ نیلگون در سرزمین روس (انگاره‌ای از روابط فرهنگی ایران و روس)، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- ازغندی، علیرضا، ۱۳۷۶، روابط خارجی ایران (دولت دست‌نشانده) ۱۳۵۷-۱۳۲۰، تهران: قومس.
- بهروز، مازیار، ۱۳۸۸، شورشیان آرمانخواه: ناکامی چپ در ایران، ج ۱، ترجمه: مهدی پرتوی، تهران: ققنوس.
- تفرشی، مجید و محمود طاهر احمدی (به کوشش)، ۱۳۷۱، گزارش‌های محرمانه شهربانی (۲۶-۱۳۲۴)، ج ۱، تهران: انتشارات سازمان اسناد ملی ایران.
- _____، ۱۳۷۱، گزارش‌های محرمانه شهربانی (۲۸-۱۳۲۷)، ج ۲، تهران: انتشارات سازمان اسناد ملی ایران.
- زیبائی، علی، ۱۳۴۳، کمونیزم در ایران یا تاریخ مختصر فعالیت‌های کمونیست‌ها در ایران، از اوایل مشروطیت تا فروردین ماه ۱۳۴۳، [بی‌جا]: [بی‌نا].
- فیروز، مریم، ۱۳۸۷، خاطرات مریم فیروز (فرمانماتیان)، ج ۳، تهران: اطلاعات.
- علوی، بزرگ، ۱۳۷۷، خاطرات بزرگ علوی، به کوشش: حمید احمدی، تهران: دنیای کتاب.
- ذوقی، ایرج، ۱۳۶۷، ایران و قدرت‌های بزرگ در جنگ جهانی دوم: پژوهشی در باره امپریالیسم، تهران: پاژنگ.
- لنزوسکی، جورج، رقابت روسیه و غرب در ایران [۱۹۴۸-۱۹۱۸]، ج ۲، ترجمه: اسماعیل رائین، تهران: جاویدان، ۲۵۳۶.
- ۱۳۲۷، مناکرات مجلس سوم شورای ملی، [تهران:]، روزنامه رسمی کشور شاهنشاهی ایران.
- مقدم‌راد، اصغر، ۱۳۵۷، "روابط فرهنگی ایران با اتحاد جماهیر شوروی (۱۹۷۷-۱۹۱۷)"، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- نفیسی، سعید، ۱۳۲۳، "کارهای انجمن تاریخچه انجمن روابط فرهنگی ایران با اتحاد جماهیر شوروی"، پیام‌نو، س ۱، ش ۱، مرداد، صص ۶۲-۵۸.

نشریات

- اطلاعات، س ۱۷، ش ۵۱۴۰، پنج‌شنبه اسفند ۱۳۲۱.
- پیام نو، س ۱، ش ۱، مرداد ۱۳۲۳.
- _____، س ۱، ش ۲، شهریور ۱۳۲۳.
- _____، س ۱، ش ۵، اسفند ۱۳۲۳.
- _____، س ۱، ش ۷، خرداد ۱۳۲۴.
- _____، س ۳، ش ۶، اردیبهشت ۱۳۲۵.
- _____، س ۳، ش ۱، مهر ۱۳۲۵.
- _____، فروردین ۱۳۲۷.
- _____، تیر ۱۳۲۷.
- _____، د ۳، ش ۲، دی ۱۳۳۱.
- _____، ش ۶۸-۶۹، مهر ۱۳۳۲.
- نامه فرهنگستان (قدیم)، س ۱، ش ۱، فروردین و اردیبهشت ۱۳۲۲.